

УДК 159.9.072.4

А. М. Большакова

Received February 21, 2015

Revised March, 17, 2015

Accepted April, 13, 2015

СУБ'ЄКТИВНА ВИЧЕРПАНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ПОДОЛАННЯ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ

У статті розглянуто взаємозв'язок між суб'єктивною вичерпаністю особистісного потенціалу (особистісною реалізованістю) та рівнем розвитку особистісних ресурсів подолання складних життєвих ситуацій. Особистісну реалізованість визначено як психічний образ, у якому відображено суб'єктивно незадовільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу. Обґрунтовано, що цей психічний образ пов'язаний зі стагнацією процесу життєвого самоздійснення та фрустрацією потреби у досягненні життєвого успіху на трьох етапах життєвого шляху: у минулому, теперішньому та майбутньому. Показано, що феноменологію особистісної реалізованості (вичерпаності) складають: екзистенційна фрустрація, переживання «втрачених можливостей», негативна оцінка власної активності, низька продуктивність планування, песимістичні прогнози, відчуття безперспективності. Для діагностики цього феномену використано авторський «Опитувальник особистісної реалізованості». Факторна структура цієї методики дає змогу вивчати описаний конструкт у трьох вимірах: минулому, теперішньому, майбутньому. Шкала «Поточний момент» характеризує уявлення про ненасиченість сьогодення важливими справами, низький рівень активності, незадоволення повнотою використання особистісних ресурсів. Шкала «Перспектива» описує негативні прогнози реалізації важливих планів, відсутність значущих задумів та проектів, слабе прагнення до особистісного зростання. Шкала «Ретроспектива» характеризує низький рівень досягнення життєвого успіху, неповне використання особистісних ресурсів, неефективність життєвого планування у минулому, незадоволення досягнутими результатами самореалізації. Проведено дослідження взаємозв'язку особистісної реалізованості з ресурсами подолання складних життєвих ситуацій. З'ясовано, що низький рівень особистісної реалізованості (суб'єктивної вичерпаності) пов'язаний зі здатностями людини долати життєві труднощі: життєстійкістю, толерантністю до невизначеності, конструктивним копінгом.

Ключові слова: особистісна реалізованість, особистісний потенціал, суб'єктивна вичерпаність, ресурси подолання, складні життєві ситуації.

Bolshakova A. N. The Subjective Deficit of Personal Potential and Personal Resources of Difficult Life Situations Overcoming. The article deals with intercorrelation between subjective deficit of personal potential (personal realization) and

personality resources of difficult life situations overcoming. The personal realization is defined as mental form of negative evaluation of self-realization process. It is reasonable, that this mental form is correlated with stagnation of self-accomplishment process and frustration of life success need during three life stages: past, present and future. Phenomenology of personal realization is described by: existential frustration, "loss of chance" feeling, negative evaluation of self-activity, low productiveness of life planning, pessimistic prognosis, feelings of spent potential, minor number of life tasks. "The Personal realization questionnaire" was used for diagnostics of subjective deficit of personal potential. The factor structure of new "Personal realization questionnaire" is suited for the study of three dimensions of personal realization: past, present and future. The scale "Present situation" describes minor saturation of present situation by important tasks, down level of activity, self-realization dissatisfaction. The scale "Perspective" describes pessimistic life-plans realization prognosis, feeling of spent personal potential, low productiveness of life planning, minor need of personal development. The scale "Retrospective" describes low level life-achievement, noneffectiveness of the past life planning, low level of activity, process and results of self-realization dissatisfaction. It is reasonable, that hardiness, tolerance for ambiguity, propensity to constructive strategies of coping behaviour belong to the personality resources of difficult life situations overcoming. A study of intercorrelation between personal realization and personal resources of difficult life situations overcoming is undertaken. It is found out, that the low level of personal realization is related to the hardiness, tolerance for ambiguity, constructive coping.

Key words: personal realization, personal potential, subjective deficit, resources of overcoming, difficult life situations.

Большакова А. Н. Субъективная истощенность личностного потенциала и личностные ресурсы преодоления сложных жизненных ситуаций. В статье рассматривается взаимосвязь между субъективной истощенностью личностного потенциала (личностной реализованностью) и уровнем развития ресурсов преодоления сложных жизненных ситуаций. Личностная реализованность определена как психический образ, в котором отражена субъективно негативная оценка результатов, процесса и перспектив реализации личностного потенциала. Обосновано, что этот психический образ связан со стагнацией процесса жизненного осуществления и фрустрацией потребности в достижении жизненного успеха на трех этапах жизненного пути: в прошлом, настоящем и будущем. Показано, что феноменологию личностной реализованности (истощенности) составляют: экзистенциальная фрустрация, переживание «упущенных возможностей», негативная оценка собственной активности, низкая продуктивность планирования, пессимистичные прогнозы, чувство бесперспективности. Для диагностики этого феномена был использован авторский «Опросник личностной реализованности». Факторная структура методики позволяет изучать описанный конструкт в трех измерениях: прошлом, настоящем, будущем. Шкала «Текущий момент» характеризует представления о ненасыщенности сегодняшнего дня важными делами, низкий уровень активности, неудовлетворенность полнотой

использования личностных ресурсов. Шкала «Перспектива» описывает негативные прогнозы реализации важных планов, отсутствие значимых замыслов и проектов, слабое стремление к личностному росту. Шкала «Ретроспектива» характеризует низкий уровень достижения жизненного успеха, неполное использование личностных ресурсов, неэффективность жизненного планирования в прошлом, неудовлетворенность достигнутыми результатами самореализации. Проведено исследование взаимосвязи между личностной реализованностью и ресурсами преодоления сложных жизненных ситуаций. Выяснено, что низкий уровень личностной реализованности (субъективной исчерпанности) связан со способностями человека преодолевать жизненные сложности: жизнестойкостью, толерантностью к неопределенности, конструктивным копингом.

Ключевые слова: личностная реализованность, личностный потенциал, субъективная исчерпанность, ресурсы преодоления, сложные жизненные ситуации.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тривалий час проблема вивчення умов та механізмів забезпечення психологічного і фізичного благополуччя людини у складних життєвих обставинах належить до найактуальніших у психології та інших гуманітарних науках. Особливого значення завдання визначення особистісних корелятивів та факторів розвитку особистісних ресурсів успішного протистояння складним життєвим ситуаціям набуває під час системних соціальних криз, таких, що спостерігається зараз у сучасному суспільстві й супроводжується болісними соціально-економічними, політичними, екологічними, світоглядними та іншими трансформаціями.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивчення складних життєвих ситуацій як таких, що суттєво відрізняються від нормальних, повсякденних обставин, – важливий напрям досліджень у психології життєвого шляху. Для позначення цих ситуацій у сучасних дослідженнях використовують різні поняття: «важкі ситуації», «екстремальні ситуації», «кризові ситуації», «стресові ситуації», «психотравмувальні ситуації» та ін. Тлумачення кожного з цих споріднених термінів має свою специфіку, але їх поєднує погляд на складні життєві ситуації як на такі, у яких відбувається «порушення адаптації людини до життя, унаслідок чого вона нездатна задовольняти свої основні життєві потреби за допомогою моделей та засобів поведінки, що були вироблені на попередніх періодах життя» [6, с. 29].

Аналіз психологічних досліджень, проведених у галузі вивчення зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку здатності людини протистояти дії важких життєвих обставин, дав підставу зробити висновок, що до особистісних ресурсів подолання складних життєвих си-

туацій (психічних властивостей, що забезпечують витривалість, успішність у розв'язанні проблем та перешкод на життєвому шляху) слід віднести такі: життєстійкість (hardiness), конструктивну копінгповедінку (coping behavior), толерантність до невизначеності (tolerance for ambiguity).

Поняттям «hardiness», яке увів С. Мадді для позначення «психологічної живучості та розширеної ефективності», називають психічний ресурс людини, який містить у собі особистісні характеристики, що зумовлюють успішне пристосування до життєвих негараздів. У російськомовній та україномовній психологічній літературі поняття «hardiness» («життєстійкість») визначають як систему установок людини на залучення до життя, контроль за подіями, прийняття ризику, що характеризує здатність витримувати стресові ситуації за трьома компонентами: залученість, контроль, прийняття ризику [5]. Залученість визначається як віра в те, що активна участь у тому, що відбувається, надає максимальних шансів на отримання позитивних результатів. Контроль – це впевненість у тому, що боротьба дає змогу впливати на кінцевий результат подій. Прийняття ризику – це переконання в тому, що все, що відбувається, сприяє розвитку завдяки набуттю корисного досвіду [5].

Важливим особистісним фактором, що сприяє подоланню складних життєвих ситуацій, є конструктивний копінг, або долаюча поведінка як індивідуальний спосіб взаємодії особистості зі складною або кризовою ситуацією. Призначення такої поведінки – опанування, вирішення, пом'якшення, звикання, ухилення або запобігання проблемної ситуації [3].

Оскільки обов'язкова характеристика складних життєвих ситуацій – це високий рівень ентропії, важливим особистісним ресурсом подолання складних життєвих ситуацій є толерантність до невизначеності – здатність приймати рішення навіть тоді, коли невідомі всі факти та можливі наслідки, відчувати позитивні емоції у нових, неструктурованих, багатозначних ситуаціях [7]. Значна кількість досліджень цього конструкту, який розглядається як самостійний психічний феномен, що впливає на когнітивну, емоційну, мотиваційну сферу та поведінку людини, дає змогу детально описати характеристики толерантних та інтолерантних до невизначеності особистостей. Визначено, що до особливостей витривалої людини належать [4]: прагнення до пошуку ситуацій невизначеності; приємні емоції, від-

чуття комфорту під час виникнення таких ситуацій; здатність працювати над вирішенням проблеми навіть у тих умовах, коли потрібної інформації недостатньо, вона незвична, суперечлива, а ситуація не прогнозована; здатність витримувати напруження кризових, стресових обставин. Інтollerантну особистість характеризують [4]: сприйняття ситуації невизначеності як загрози та прагнення уникнути її; схильність поспішно вирішувати проблемні ситуації, навіть не беручи до уваги реальних обставин; схильність відчувати неспокій у незвичайних та нетипових ситуаціях.

Протистояти негативним впливам довкілля людина спроможна не тільки за об'єктивної наявності актуальних та потенційних ресурсів. Обов'язкова умова повноцінного функціонування – суб'єктивне переконання особистості в наявності потужного особистісного потенціалу, внутрішніх можливостей для досягнення важливих життєвих цілей, реалізації планів і перспектив.

На сьогодні проведено значну кількість досліджень, у яких показано, що ресурси подолання складних життєвих обставин визначають можливість людини гнучко та адекватно діяти у стресових ситуаціях, знижують уразливість щодо стресу, депресії, розвитку психосоматичних захворювань. Водночас досі не вирішене питання щодо вивчення взаємозв'язку особистісних ресурсів подолання життєвих труднощів та особливостей суб'єктивного сприйняття людиною наявного та реалізованого особистісного потенціалу.

Мета нашого дослідження – виявити особливості взаємозв'язку між суб'єктивною оцінкою вичерпаності / наявності особистісного потенціалу та розвитком внутрішніх ресурсів подолання складних життєвих ситуацій.

Методи та методики дослідження. Для діагностики ресурсів подолання складних життєвих ситуацій обрано такі методики: тест життєстійкості (С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва та О. Рассказової) [5]; методика SACS («Стратегії подолання стресових ситуацій») С. Хобфолла [3]; опитувальник толерантності до невизначеності (С. Баднера в адаптації Г. Солдатової) [7].

Суб'єктивне переживання вичерпаності / наявності особистісного потенціалу досліджено за допомогою авторської методики – «Опитувальника особистісної реалізованості» [1]. У розробці цієї методики за основу взято уявлення про те, особистісна реалізованість – суб'єктивне переживання вичерпаності особистісного потенціалу – можна визначити як психічний образ, у якому відображено суб'єктивно неза-

довільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу людини. Цей образ пов'язаний із переживанням стагнації самоздійснення, фрустрацією потреби в самореалізації.

Емпіричними індикаторами особистісної реалізованості визначено [2]: фрустрацію потреби у досягненні життєвого успіху; переживання «втрачених можливостей»; неможливість знайти в минулому ресурси для майбутніх досягнень; незадовільну оцінку власної активності та енергійності в минулому і тепер; відсутність життєвого планування; песимістичні прогнози та несприятливі перспективи на майбутнє; переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей; відсутність або малу кількість значущих життєвих подій.

Відповідно до цих положень створено «Опитувальник особистісної реалізованості», що дає змогу оцінювати загальний рівень суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу та її виміри за шкалами [1]:

– «ретроспектива» (вимір минулого) характеризує уявлення людини про низький рівень досягнення життєвого успіху, неповне використання особистісних ресурсів, неефективність життєвого планування в минулому;

– «поточний момент» (вимір теперішнього) характеризує уявлення про ненасиченість сьогодення важливими справами, характеризує низький ступінь активності, спрямованої на досягнення життєвих результатів, показує незадоволення повнотою використання особистісних ресурсів;

– «перспектива» (вимір майбутнього) оцінює негативні прогнози щодо реалізації важливих планів та мрій у майбутньому, переживання вичерпаності особистісного потенціалу, відсутність значущих задумів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У роботі за основу взято припущення, що рівні особистісної реалізованості як суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу можуть мати суттєві кореляції серед властивостей людини, що забезпечують успішність у подоланні життєвих труднощів. Вибірка дослідження становила 586 осіб віком від 17 до 78 років (325 жінок та 261 чоловік).

Для оцінки взаємозв'язку між суб'єктивною вичерпаністю особистісного потенціалу та особистісними ресурсами подолання складних життєвих ситуацій здійснено кореляційний аналіз.

Значущі коефіцієнти кореляції даних «Опитувальника особистісної реалізованості» й «Тесту життєстійкості» наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок (r_{xy}) суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу з показниками життєстійкості людини

Показники «Тесту життєстійкості»	Показники «Опитувальника особистісної реалізованості»			
	Ретро- спектива	Поточний момент	Перспектива	Загальна оцінка
Залученість	-0,699*	-0,764*	-0,786*	-0,853*
Контроль	-0,663*	-0,638*	-0,730*	-0,771*
Прийняття ризику	-0,576*	-0,458*	-0,564*	-0,609*
Життєстійкість	-0,751*	-0,747*	-0,818*	-0,879*

Примітка: * статистична значущість при $p < 0,001$.

Як і очікувалося, результати за «Опитувальником особистісної реалізованості» мають зворотний зв'язок з усіма показниками тесту життєстійкості (табл. 1). Отримані результати дали підставу зробити висновок, що досліджуваним із суб'єктивно незадовільними оцінками результатів, перебігу та перспектив самореалізації властивий низький загальний рівень життєстійкості. До того ж відчуття пасивності, песимістичні прогнози на майбутнє, незадоволеність життєвими успіхами призводять до виникнення відчуття відчуженості, відстороненості від життя, переживання безпорадності та неможливості впливати на результати діяльності, небажання діяти за умов невизначеності та відсутності гарантій успіху.

Низький рівень суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу, задоволення досягнутими результатами, навпаки, пов'язані з розвитком життєстійкості як особистісної риси, яка забезпечує успішність протистояння складним, стресовим ситуаціям в усіх сферах життєдіяльності (див. табл. 1). Такі досліджувані особи досить комфортно й упевнено почувають себе в ситуаціях невизначеності, можуть приймати рішення за умов відсутності гарантій успіху, і позитивні, і негативні результати розглядають як джерело розвитку.

Результати статистичного аналізу даних щодо взаємозв'язку суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу з особливостями копінг-поведінки (значущі коефіцієнти кореляції) наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок (r_{xy}) суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу зі стратегіями копінг-поведінки

Показники методики SACS	Показники «Опитувальника особистісної реалізованості»			
	Ретро-спектива	Поточний момент	Перспектива	Загальна оцінка
1	2	3	4	5
Асертивні дії	-0,342*	-0,316*	-0,264*	-0,315*
Вступ до соціального контакту	-0,392*	-0,450*	-0,264*	-0,361*
Пошук соціальної підтримки	-0,278*	-0,344*		-0,238*
Обережні дії		0,254*	0,327*	0,224*
Імпульсивні дії				
Уникнення	0,289*	0,237*	0,260*	0,247*
Непрямі дії				
Асоціальні дії				
Агресивні дії		0,257*	0,303*	
Загальний індекс конструктивності	-0,234*	-0,332*	-0,280*	-0,349*

Примітки: * статистична значущість при $p < 0,01$.

Дані, наведені в таблиці 2, вказують на наявність статистично значущого зворотного зв'язку між рівнем особистісної реалізованості як суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу та оцінками досліджуваних за шкалами «асертивні дії», «вступ до соціального контакту», «пошук соціальної підтримки» та загальним індексом конструктивності копінг-стратегій. Зі шкалами «обережні дії», «уникнення» та «агресивні дії» було визначено прямі кореляції.

Пояснити отримані кореляції можна тим, що спрямованість у майбутнє, прагнення до самореалізації, бажання використати власні здібності, бачення значущих життєвих перспектив у досліджуваних осіб пов'язані зі здатністю розглядати важкі, стресові ситуації як корисний життєвий досвід та обирати в таких обставинах успішні – активні та соціально схвальні моделі поведінки. Для досліджуваних осіб із високим рівнем особистісної реалізованості (незадоволеністю самореалізацією, песимістичною та збідненою життєвою перспективою, відсутністю значних планів та очікувань, спустошеним майбут-

нім) характерний деструктивний копінг. Їм притаманна переважно пасивна поведінка (втеча від вирішення проблем, надмірна обережність) та агресивність.

Результати статистичного аналізу, які показують наявність взаємозв'язків між суб'єктивною вичерпаністю особистісного потенціалу й толерантністю до невизначеності (значущі коефіцієнти) наведено в таблиці 3.

Згідно зі своїми процедурними особливостями, «Опитувальник толерантності до невизначеності» С. Баднера, всупереч назві, визначає ступінь інтолерантності. Тобто дані таблиці 3 свідчать, що в результаті кореляційного аналізу встановлено наявність статистично значущих прямих зв'язків між рівнем особистісної реалізованості досліджуваних та ступенем їх нетерпимості до непередбачуваних та неконтрольованих ситуацій, рівнем стресу в умовах інформаційного

Таблиця 3

Взаємозв'язок (r_{xy}) суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу з інтолерантністю до невизначеності

Показники інтолерантності до невизначеності	Показники «Опитувальника особистісної реалізованості»			
	Ретро-спектива	Поточний момент	Перспектива	Загальна оцінка
Новизна	0,268*	0,230*	0,354*	0,258*
Складність		0,260*	0,373*	0,252*
Нерозв'язність		0,319*	0,264*	0,221*
Загальний рівень	0,229*	0,327*	0,334*	0,237*

Примітка: * статистична значущість при $p < 0,01$.

перевантаження або невизначеності та недостатності. Люди із високою суб'єктивною вичерпаністю особистісного потенціалу, які незадоволені досягнутими життєвими успіхами та перспективами на майбутнє, також виявляються нездатними витримувати нову, незнайому інформацію, ефективно поводитися в нетипових, незвичних ситуаціях, відчувати себе комфортно за умов неможливості прогнозувати розвиток подій.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Вивчення зв'язків особистісної реалізованості як суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу з психічними властивостями, що забезпечують

успішність людини в подоланні життєвих проблем, дало змогу сформулювати такі окремі висновки та положення:

– особистісна реалізованість – суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу (фрустрація потреби в досягненні життєвого успіху, незадовільна оцінка власної активності й енергійності в теперішньому, переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей) – властива людям з низьким рівнем відповідальності за власне життя, які не вважають, що самостійно досягли всього позитивного у власному житті та можуть успішно прагнути до реалізації нових цілей;

– низький рівень особистісної реалізованості (високі позитивні оцінки результатів, перебігу та перспектив самореалізації) пов'язаний з позитивним емоційним ставленням до життя, задоволеністю його якістю;

– високий рівень особистісної реалізованості (суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу) пов'язаний із несформованістю особистісних ресурсів подолання складних життєвих ситуацій: низькою життєстійкістю, інтолерантністю до невизначеності, схильністю до деструктивних копінг-стратегій;

– низький рівень особистісної реалізованості пов'язаний із здатністю розглядати важкі, стресові ситуації як корисний життєвий досвід й обирати успішні – активні та соціально прийнятні – моделі долаючої поведінки.

Перспектива подальшого дослідження має полягати у вивченні причинно-наслідкових зв'язків між особистісною реалізованістю (суб'єктивною вичерпаністю особистісного потенціалу людини) та іншими особистісними факторами психічного благополуччя людини, розробці теоретичних основ та практичних підходів до подолання особистісної реалізованості як переживання стагнації життєвого самоздійснення.

Література

1. Большакова А. М. Опитувальник особистісної реалізованості / А. М. Большакова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Вип. 28, ч. 1. – С. 14–24.
Bol'shakova, A. M. Opytuval'nyk osobystisnoyi realizovanosti [Personal realization questionnaire] / A. M. Bol'shakova // Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity. Ser. : Pedahohika i psykholohiya : zb. st. – Yalta : RVV KHU, 2010. – Vyp. 28, ch. 1. – P. 14–24.
2. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Большакова А. М. – Запоріжжя, 2011. – 37 с.

- Bol'shakova A. M. Osobystisna realizovanist' lyudyny v ontohenezi [The human personality realization in ontogenesis] : avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk : spets. 19.00.07 / A. M. Bol'shakova. – Zaporizhzhya, 2011. – 37 p.
3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб. : Питер, 2009. – 336 с.
Vodop'yanova N. E. Psykhodyahnostyka stressa [Psychological diagnostics of stress] / N. E. Vodop'yanova. – SPb. : Pyter, 2009. – 336 p.
4. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности : проблематика исследований / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 75–80.
Husev A. Y. Tolerantnost' k neopredelennosti: problematyka yssledovanyu [Tolerance to the ambiguity: problems of researches] / A. Y. Husev // Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota. – 2007. – № 8. – P. 75–80.
5. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
Leont'ev D. A. Test zhyznestoykosti [Test of hardiness] / D. A. Leont'ev, E. Y. Ras-skazova. – M. : Smysl, 2006. – 63 p.
6. Осухова Н. Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях / Н. Г. Осухова. – М. : Академия, 2007. – 288 с.
Osukhova N. N. Psykhologicheskaya pomoshch' v trudnykh y ekstremal'nykh situatsyyakh [A psychological help in the difficult and extreme situations] / N. N. Osukhova. – M. : Akademiya, 2007. – 288 p.
7. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова [и др.]. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
Soldatova H. U. Psykhodyahnostyka tolerantnosti lychnosti [Psychological diagnostics of personality tolerance] / H.U. Soldatova [i dr.]. – M. : Smysl, 2008. – 172 p.

УДК 159.9

О. В. Вдовиченко

Received March, 10, 2015

Revised March, 29, 2015

Accepted April, 13, 2015

ОСОБИСТІТЬ РИЗИКУ НА КРИЗОВИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ

У статті розглянуто відмінності у психологічних характеристиках особистості ризику на кризових етапах онтогенезу. Показано відмінності у рівні ви-